

Դարերի ընթացքում մարդիկ հավատում էին ունիվերսալ ճշմարտությունների, արժեքների և ինստիտուտների: Տարբերությունները մշակույթների միջև և դրանցում տեղի ունեցող փոփոխություններում հազիվ նկատելի էին տարբեր ժողովուրդների աշխարհագրական մեկուսացման, հասարակական կյանքում աստիճանաբար տեղի ունեցող փոփոխությունների պատճառով: Կյանքի ռիթմը դանդաղ էր ընթանում, հասարակությունը որքան պահպանողական էր, այնքան էլ ոչ դինամիկ ու ճկուն զարգացումների և փոփոխությունների գործում: Կտրուկ փոփոխություններ գրեթե չկային սոցիալ-մշակութային միջավայրում, աշխարհայացքային-գաղափարական համակարգերում, հասարակական գիտակցության և հոգևոր մշակույթի այլ ձևերում:

Արդի դարաշրջանի կարևոր առանձնահատկությունն է աշխարհում տեղի ունեցող խորը, անասելի և անհավանական սոցիալական փոփոխությունների լայնամաշտաբ բնույթը, որը ընդգրկել է մարդկային գործունեության բոլոր ոլորտները: Փոփոխությունները և զարգացումները դարձել են սովորական երևույթ ժամանակակից մարդու և հասարակության համար և կարծես թե դարձել են նրան բնորոշ առանձնահատկություն, մասն են կազմում նրա կենսափիլիսոփայության և աշխարհայացքի, կենսական նշանակություն ունեն նրա ապրելակերպում և առօրյա գործունեությունում: Հասարակական գիտակցության, հասարակական կյանքի և գործունեության բոլոր հնարավոր ոլորտներում առկա են բազմազանությունը և այլընտրանքային դրսևորումները: Կյանքն այլևս անհնար է պատկերացնել առանց փոփոխությունների, բազմազանության և զարգացման: Այս ամենը ժամանակակից աշխարհի, իրականության էութենական առանձնահատկությունն է, առանց որի չի կարող մտածվել մեր աշխարհը: Ճիշտ գնահատական է տվել դանիացի կաթոլիկ աստվածաբան և հոգևորական Ռ. Ադոլֆսը ժամանակակից աշխարհի ու դրանում տեղի ունեցող փոփոխությունների վերաբերյալ՝ նշելով, որ «Արագընթաց փոփոխություն» արտահայտությունը լավագույնս ամփոփում է ժամանակակից հասարակության դինամիկ շարժումը» (Adolfs 1967: 7): Ընդամին, ժամանակակից աշխարհում տեղի ունեցող ցանկացած փոփոխություն ընթանում է մեծ արագությամբ, կյանքը բավականին ռիթմիկ է և դինամիկ, անընդհատ տեղի են ունենում փոփոխություններ սոցիալ-մշակութային միջավայրում, աշխարհայացքային-գաղափարական համակարգերում, հասարակությունը դարձել է ավելի շարժունակ և փոփոխական: Մի կողմից գիտության մշտական զարգացումը, գիտական նոր բնագավառների առաջացումը և ընդհանրապես դիֆերենցիացիան գիտության և հասարակական գիտակցության ձևերում իրենց անջնջելի հետքն են թողնում մարդկանց մտածողության, գիտակցության, աշխարհայացքային-գաղափարական կողմնորոշումների և արժեքանական համակարգերի վրա: Մյուս կողմից գիտատեխնիկական արագընթաց զարգացումները, տեխնիկական միջոցների բազմազանությունը և կատարելագործումը հնարավորություն են տալիս մարդուն կատարելու այնպիսի գործողություններ, որոնք նախկինում չէին կարող հայտնվել անգամ ամենավառ երևակայություն և մտքի թռիչք ունեցող մարդու երազանքներում:

Մարդկության պատմության մեջ XX դարը աննախադեպ փոխակերպությունների մի ժամանակաշրջան էր, որը մարդկությանը կանգնեցրեց բազում լուրջ խնդիրների առջև: Եվ պատահական չէ, որ այն որակվել է որպես «գլոբալ հիմնախնդիրների դար»: (Судорина 2003: 16) XX դարը, համենայնդեպս, մարդկության պատմության մեջ կմտնի որպես ամենադրամատիկը և ամենաճգնաժամայինը, մի դարաշրջան, որում տեղի են ունեցել երկու աշխարհամարտ, տոտալիտար ռեժիմների

հաստատում, առաջընթացի (պրոգրեսի) գաղափարի, հումանիզմի և ռացիոնալության ճգնաժամ, լայնամասշտաբ տնտեսական կատակլիզմներ, տեխնոլոգիաների սրընթաց զարգացում, արդյունաբերական արտադրության տեմպերի աճ, մարդու կողմից ստեղծված տեխնիկական միջոցների վերածումը մարդակործան զենքի, էկոլոգիական աղետներ

և այլն: Իսկապես, ճգնաժամը համատարած ու համընդգրկուն էր, որը դրսևորվեց թե՛ քաղաքական-գաղափարական և թե՛ հոգևոր կյանքի տարբեր ասպարեզներում: Այս և նման երևույթները առաջացրել են և շարունակում են առաջացնել հաստատուն և լայն տարածում

ունեցող ճգնաժամային գիտակցություն (Néa'idéia 2003: 8): Այսպիսի գիտակցությունը և աշխարհընկալումը համատարած բնույթ է կրում և մարդկանց մոտ առհասարակ, և՛ իր բազմաբնույթ արտահայտությունն է գտնում նաև արվեստի, գրականության, փիլիսոփայության և գիտության մեջ:

Ճգնաժամային գիտակցությունը, ճգնաժամային աշխարհագրությունը կամ աշխարհընկալումը միշտ ուղեկցել են մարդկությանը պատմական զարգացման իր զանազան փուլերում, և մերթ ընդ մերթ այն արտահայտվել է կրոնական աշխարհընկալման մեջ ապոկալիպտիկ ձևով: Ճգնաժամային աշխարհընկալումն առանձնահատուկ սրություն ստանում է հատկապես սոցիալական կտրուկ փոխակերպությունների միջոցով (պատճառով): Այդպիսի տրանսֆորմացիաներ են մասնավորապես այս կամ այն հասարակության կործանումը և մեկ այլի առաջացումը և դրանով իսկ՝ հնի փոխարինումը նորով, որը բացասաբար է ազդում մարդկանց վրա և հանգեցնում նրան, որ մարդիկ կորցնում են իրենց հավատը նախկին դիցաբանության, առասպելի կամ հավատի հանդեպ, որը դարեր շարունակ իմաստավորում էր նրանց կյանքը և օգնում հաղթահարել կյանքի դժվարությունները:

XX դարը Արևմտյան քաղաքակրթության և մշակույթի համար սկսվեց ճգնաժամով և անցավ ճգնաժամի նշանի ներքո, որը նպաստեց առաջացնելու այսպես կոչված «ճգնաժամային սոցիումը» (Судорина 2003: 12), ինչը, իր հերթին, ավելի խորացրեց և սրեց «ճգնաժամային գիտակցությունը»: Ճգնաժամային վիճակը ավելի ու ավելի էր ընդարձակվում և ընդունում զանազան ձևեր:

Ճգնաժամային վիճակի խորացումը տեղի է ունենում հատկապես XX դարի 60-ականներին, որը, կարծես թե, հասավ իր կիզակետին: Դա մի ժամանակ էր, երբ տեղի ունեցան փոփոխություններ «հասարակություն-տեխնիկա-բնություն» հարաբերակցության մեջ (Судорина 2003: 16), ինչը բնորոշվեց գլոբալ՝ համամարդկային բնույթի խնդիրների առաջացման գիտակցմամբ, հասարակական անհանգստության մեծացմամբ, երիտասարդական զանգվածների աշխուժացմամբ և սոցիո-մշակութային այլ բնույթի դրսևորումներով:

Սոցիո-մշակութային ճգնաժամը բաղկացած է սոցիալական հարաբերությունների, ինչպես նաև մշակույթի և դրանց փոխներգործության ամբողջությունից: Այդպիսի հասարակությունը, որն ունի «սոցիո-մշակութային ճգնաժամի պաթոլոգիա» (Судорина 2003: 19-20), կարելի է որակել որպես ճգնաժամային սոցիում, որում դրսևորվում են համակարգային ճգնաժամի տարատեսակները: Այդպիսի համակարգային ճգնաժամի դրսևորում է հասարակության մեջ հնի ու նորի հարաբերակցության հարցը հասարակական գիտակցության ձևերում՝ մասնավորապես կրոնականում:

XX դարում տեղի է ումենում անցյալի, այն է հնի՝ հին համակարգի, աշխարհայացքի, մտածելակերպի, արժեհամակարգի, արտահայտման ձևի կործանումը և նորի սկզբնավորումը: Մարդկային կեցության բոլոր ոլորտները պահանջում են վերակառուցում և վերանորոգում: Հետևաբար, անցումային փուլում հնի ու նորի հարաբերակցության լարվածության կոնտեքստում մարդկությունը XX

դարում մշտապես գտնվում է ճգնաժամային վիճակում, ապրում է ճգնաժամային վիճակի ցավն ու դժվարությունները և զգում իր վրա թողած բացասական ազդեցության հետևանքները: Ցանկացած անցումային-ճգնաժամային վիճակին բնորոշ է անկանխատեսելի հետևանքները հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում, հասարակական գիտակցության ձևերում և մտածելակերպում: Անցումային ժամանակը ճգնաժամային է, որին նախորդել է կայուն վիճակը կամ կայունությունը և որին պիտի հաջորդի նոր կայունությունը: Մարդկության պատմության մեջ սովորաբար գործում է «կայունություն-ճգնաժամ-նոր կայունություն» (Նեյմոն 2003: 19) մոդելը: Հետևապես, կարելի է համոզմունք հայտնել, որ այժմ մարդկությունը գտնվում է «նոր կայունացման» որոնումների մեջ, նոր համակարգի, աշխարհայացքի, մտածելակերպի, արժեքանական համակարգի, փիլիսոփայության, մետաֆիզիկայի, ինչու չէ նաև կրոնի որոնումներում, կյանքի իմաստի և նպատակի նոր հեռանկար բացահայտելու և կյանքի իմաստավորման նոր ուղիներ գտնելու ճանապարհին:

Ճգնաժամը, դժվարություններն առանձին մարդու և մարդկության կյանքում առհասարակ ստեղծում են հնարավորություններ տեսնելու նոր հեռանկար՝ մոբիլիզացնելու մարդկության ողջ ուժն ու եռանդը, նրա փորձը, գիտելիքն ու իմաստությունը դուրս գալու այսպիսի դժվարին անցումային իրավիճակից: Այս առումով ճգնաժամը որոշակի դրական նշանակություն և ազդեցություն ունի մարդկանց սոցիալ-մշակութային կյանքի զարգացման գործում: Ինչպես նշում է Պ. Գուրնիչը՝ «մշակույթը զարգանում է ճգնաժամերի միջոցով: Դա պարտադիր փուլ է ցանկացած մշակույթի զարգացման մեջ» (Գուրնիչ 2003: 18):

Ժամանակակից կրոնական մոդերնիզմի առաջացման գործում էական նշանակություն են ունեցել երկու կարևոր գործոն.ա. կրոնի և կրոնական գիտակցության համատարած ճգնաժամը, ի դեպ որպես XX դարի սոցիո-մշակութային ճգնաժամի դրսևորման ձև կրոնի ճգնաժամը դիտվում է որպես այդ ճգնաժամի արդյունք և ունի օբյեկտիվ պատճառներ, բ. աստվածաբանական ծրագրերը են կամ պարզապես աստվածաբանությունը, որի նպատակը կրոնը «ներսից» ուսումնասիրելն է ու կրոնական հավատին և փորձին ռացիոնալ-տեսական հիմնավորումներ տալն է: Այս առնչությամբ աստվածաբանությունը փորձել է սոցիո-մշակութային իրականության ոգուն համապատասխան ներկայացնել տվյալ կրոնի՝ մասնավորապես քրիստոնեության բովանդակությունը և ուսմունքը: Լինելով կրոնական հավատի ու փորձի մեկնաբանման և ռացիոնալացման ձև, այս պարագայում աստվածաբանությունը հարաբերականորեն հանդես է գալիս որպես ներքին, այն է՝ սուբյեկտիվ պատճառ: XIX-XX դարերում կրոնաստվածաբանական մոդերնիզմի դրսևորումներ էին աստվածաբանական լիբերալիզմը, նորուղղափառությունը (նեոթոթոքսիան), ռադիկալ կամ «Աստծո մահվան» աստվածաբանությունը, պոստմոդերն աստվածաբանությունը և այլն: Այս աստվածաբանական դպրոցների նպատակն ավանդական քրիստոնեության առջև ծառայած այն խնդիրների լուծումն էր, որոնք կնպաստեին քրիստոնեական կրոնի բովանդակությունը համապատասխանեցնելու ժամանակակից աշխարհի ոգուն:

Կրոնի և կրոնական գիտակցության ճգնաժամը ժամանակակից աշխարհում՝ մասնավորապես Արևմուտքում, սերտորեն կապված է այն երևույթների հետ, որոնք տեղի են ունեցել և դեռ շարունակում են տեղի ունենալ մեր դարաշրջանում սկսած XX դարի սկզբից:

Ժամանակակից կրոնական ճգնաժամը ոչ միայն ճգնաժամային-անցումային վիճակի տարատեսակ և դրսևորում է, այլև համաշխարհային մշակութային ճգնաժամի

հետևանք: Այս առումով կրոնի և կրոնական գիտակցության ճգնաժամը բնականոն օրինաչափություն է:

Սակայն արևմտյան քաղաքակրթության մեջ կրոնի և մասնավորապես դրա տարատեսակի՝ քրիստոնեության ճգնաժամը պայմանավորված չէ միայն արտաքին, այն է՝ XX դարի ճգնաժամային-անցումային իրավիճակի հետ: Այսօր քրիստոնեությունն ապրում է, Բերոյանի բնութագրությամբ, նաև ներքին ճգնաժամ, որն ավելի խորն է, քան արտաքինը, և եթե տեղի չունենա քրիստոնեության վերածնունդ, ապա այն կվախճանվի, կավարտվի (Бердяев 2003: 344):

Քրիստոնեական կրոնի ուսմունքի այնկողմնայնությունը, Աստծո տրանսցենդենտությունը և այլությունը, դեպի երկինք ուղղվածությունը, կրոնի ուղղահայաց բնույթը, կրոնական լեզվամտածողությունը և այլ յուրահատկություններ, մի կողմից գրավիչ և ընդունելի էին բազմաթիվ հավատացյալների համար, իսկ մյուս կողմից, դրանք նպաստեցին այնպիսի միջավայրի ձևավորմանը, որի համար այդ ամենը ոչ միայն անընդունելի էր, այլև օտար: Դրա հետևանքով արևմտյան քաղաքակրթությունը, որը քրիստոնեական կրոնի կրողն է, աստիճանաբար փորձեց ազատագրվել քրիստոնեական կրոնի գաղափարախոսությունից:

Ձևավորվում է մշակույթ առանց Աստծո կամ կրոնի: Քրիստոնեական կրոնը աստիճանաբար կորցրեց իր ազդեցության ուժը և ոլորտները, իր երբեմնի հզորությունն ու փառքը: Այս երևույթի զարգացման պատճառները բազմազան են և բազմաբնույթ: Գիտության և տեխնիկայի արագընթաց զարգացումը, հասարակության մեջ սոցիալական այլ ինստիտուտների կազմավորումը՝ որպես այլընտրանքային կառույցներ, նվազեցրին քրիստոնեական կրոնի և դրա ինստիտուցիոնալ ձևի՝ եկեղեցու, տեղն ու դերը անհատի և հասարակության կյանքում: Մշակույթի մեջ տեղի ունեցավ որակական փոփոխություն. եթե միջնադարյան արևմտյան մշակույթը տրանսցենդենտ էր, ապա ժամանակակիցը՝ իմմանենտ: Գաբրիել Վահանյանի բնութագրությամբ ժամանակակից մշակույթը «այլևս տրանսցենդենտական չէ, այլ՝ իմմանենտական, այն այլևս սրբազնային (sacral) չէ և ոչ էլ սուրբ (sacramental), այլ աշխարհիկ (secular) և աշխարհական (profane)» (Vahanian 1961: xxxii): Այս անցումը Արևմտյան քաղաքակրթության և մշակույթի մեջ բացատրվում է այն փաստով, որ քրիստոնեության էապես առասպելաբանական աշխարհայացքը փոխարինվել է իրականության արմատական գիտական պատկերով՝ որի սահմաններում կամ Աստված այլևս անհրաժեշտ չէ կամ նա անհրաժեշտ չէ և ոչ էլ ոչ անհրաժեշտ՝ նա անհամապատասխան է (irrelevant)՝ նա մեռած է (Vahanian 1961: xxxii): Եթե անցյալում մշակույթի մասին քրիստոնեական գաղափարը հիմնվում էր Աստծո ներկայության վրա, ապա այժմ մշակույթի հիմքում ընկած է Աստծո բացակայության կամ «մեռած Աստծո» դադարում է լինել կրոնական: Բնավ ոչ: Նա կշարունակի լինել կրոնական, սակայն կրոնը հիմնականում այլևս չի ունենա «ուղղահայաց», այլ՝ «հորիզոնական» ուղղվածություն և բնույթ, քանի որ ժամանակակից մարդը չունի և չի կամենում ունենալ որևէ հետաքրքրություն կամ կախվածություն կրոնադիցաբանական «այնկողմնային աշխարհից»: Ընդամին ժամանակակից աշխարհը կարող է լինել կրոնական, բայց ոչ քրիստոնեական, այլ «հետքրիստոնեական», քանի որ, ինչպես նշում է Գ. Վահանյանը՝ «ժամանակակից մշակույթի հիմնադրույթները ոչ ոչ-քրիստոնեական են և ոչ էլ հակաքրիստոնեական, այլ՝ հետքրիստոնեական: Դրանք բխում են քրիստոնեությունից, սակայն դրանցում քրիստոնեությունը տառապում է «ոչ թե տանջալից մահից, այլ՝ հանգիստ էվթանազիայից» (Vahanian 1961: xxxiii): Հետևաբար արևմտյան աշխարհը «արևմտյան հետքրիստոնեական աշխարհիկ քաղաքակրթություն» է (Тоунбн 2006: 415): Պոստքրիստոնեականը նշանակում է, որ արևմտյան քաղաքակրթության մեջ սկիզբ է առնում «նոր՝ մշակութային առումով

քրիստոնեական, հեթանոսություն» (Vahanian 1966: xi) կամ «նորհեթանոսություն» (Тоунһу 2006: 548):

Այն, որ արևմտյան քաղաքակրթության մեջ նկատվում է Աստուծոց հեռացում, ինչը նշանակում է հրաժարվել «հավատի քրիստոնեական ձևերից», ակնհայտ իրողություն է, ինչը գիտակցում են ինչպես աստվածաբանները, այնպես էլ հավատացյալ կամ անհավատ մարդիկ: «Հեռացումը քրիստոնեական ավանդույթից», նշում է հոլանդացի աստվածաբան Անտոն Հաութեպենը, լոկ կրոնական նշանակություն չունի, այն ավելին է, քան պարզապես կրոնականը: Դա, առաջին հերթին, «արտահայտվում է կյանքի առօրյա ձևերում, այն ամենում, ինչը մենք անվանում ենք մշակույթ» (Xaymenen 2008: 15): Ընդամին՝ կարելի է եզրակացնել, որ արևմտյան մարդն այլևս կրոնի կամ Աստծո կարիքը չունի: Աստված այլևս դադարել է «աշխատանքային վարկած», «պրոբլեմ լուծող» լինելուց: Այս ամենն ակնհայտ ապացույց է այն բանի, որ արևմտյան և ոչ միայն արևմտյան քաղաքակրթության և մշակույթի մեջ կրոնը՝ մասնավորապես իր քրիստոնեական՝ բողոքական տարատեսակով, հայտնվել է բավականին լուրջ և խորը ճգնաժամի մեջ: Կրոնականը իր բոլոր հնարավոր դրսևորումներով՝ գիտակցությամբ, աշխարհայացքով, մտածելակերպով, ուսմունքով, պաշտամունքով և պրակտիկայով հայտնվել է լաբիրինթոսում, որից դուրս գալու ճանապարհն այնքան խճճված է և անտեսանելի, որ կարծես թե կրոնն այլևս դատապարտված է:

Իր պատմության և գոյության ընթացքում քրիստոնեությունը մեկ անգամ չէ, որ ճգնաժամ է ապրել՝ կապված սոցիալական հեղաշրջումների և հասարակության հոգևոր կյանքում տեղի ունեցող փոփոխությունների հետ: Ինչպես պատմությունն է վկայում, ճգնաժամերի հաղթահարման գործում որպես միջոց հանդես է եկել «կրոնական գիտակցության փոփոխությունը մարդկանց կյանքի նոր պայմանների հանդեպ» (Åäðäæä 1971: 79), սակայն այդ ճգնաժամերը «համընդգրկուն բնույթ» չեն կրել: «Եկեղեցին, - նշում է Ա. Սարգսյանը, - հարմարվելով պատմական նոր պայմաններին, վերանայելով իր ուսմունքի որոշ կողմեր, փոխելով քաղաքական կողմնորոշումը, դուրս է եկել ճգնաժամից» (Սարգսյան 1984: 7): Այսպես պատահեց, օրինակ, կաթոլիկ եկեղեցու հետ XIII-XIV դարերում, երբ կաթոլիկական աստվածաբանության մեջ տեղի ունեցավ աստվածաբանական ծրագրի կամ հարացույցի փոփոխություն, այն է՝ պլատոնական և նորպլատոնական փիլիսոփայության հիմքերի վրա կառուցված օգոստինոսական աստվածաբանության փոխարինումը արիստոտելական փիլիսոփայության հիմքերի վրա կառուցված թոմասական աստվածաբանությամբ: Աստվածաբանության մեջ կատարած այսպիսի փոփոխության գնով կաթոլիկ եկեղեցին կարողացավ ազատվել ճգնաժամից և ավելի ճկուն դարձավ: Իսկ մյուս դեպքում, կաթոլիկ եկեղեցու դոգմաների, ինկվիզիցիայի և ինտուզենցիաների, եկեղեցում տիրող բարոյական այլասերվածության դեմ արդարացի բողոքի ձայն բարձրացրած բողոքական (լյութերական) եկեղեցու սկզբնավորումով քրիստոնեությունը հաղթահարեց ևս մեկ ճգնաժամ և շարունակեց իր գոյությունը: Լյութերը, ինչպես կասեր Նիցշեն, «դարձյալ վերականգնեց եկեղեցին» և թույլ չտվեց, որպեսզի Վերածնունդը և կյանքը «հաղթեն քրիստոնեությանը նրա իսկ բնում» (İëðä 2007: 330): Լյութերը հնարավորություն տվեց քրիստոնեական եկեղեցուն դուրս գալու ճգնաժամից և նոր ուժով ու շնչով ծավալելու իր գործունեությունը:

Հանդիսանալով հասարակական գիտակցության ամենապահպանողական ձևերից մեկը, կրոնը, այնուամենայնիվ, ժամանակի ընթացքում նույնպես փոփոխվել է, ընդունել նոր ձևեր, որի վառ ապացույցն է քրիստոնեական ուսմունքի էվոլյուցիան: Քրիստոնեական եկեղեցու պատմությունն անընդհատ փոփոխությունների, զիջումների պատմությունն է: Ֆ. Էնգելսը իրավացիորեն նկատում է, որ «ամենահետևողական քրիստոնյան նույնիսկ չի կարող ամբողջությամբ ազատագրվել մեր ժամանակի պայմաններից, ժամանակը ստիպում է նրան փոփոխություններ

մտցնել քրիստոնեության մեջ» (Маркс & ЭНГЕЛЬС 1954: 488): Կրոնի նկատմամբ անտարբերության տարածումը, կրոնի և աստծո նկատմամբ աստիճանաբար զարգացող և լայն տարածում ստացող կրոնամերժական ու աթեիստական վերաբերմունքը, սեկուլյարիստական (աշխարհիկ) դիրքորոշումը, որոնք դառնում են համընդհանուր երևույթ և ձեռք բերում համընդգրկուն բնույթ, կասկածի տակ են դնում ոչ միայն կրոնի (քրիստոնեության) այս կամ այն հիմնադրույթը, ուսմունքի կամ գաղափարախոսության այս կամ այն կետը, այլև խաղաքարտի վրա է դրվում կրոնն ընդհանրապես: Այս փաստը ոչ միայն գիտակցել են առանձին աստվածաբաններ կամ կղերականներ, այլև քրիստոնեական կրոնի տարբեր դավանանքները՝ կաթոլիկ եկեղեցին, բողոքականության տարատեսակները, ինչպես նաև այլ կրոնները՝ հրեականությունը, իսլամը և բուդդայականությունը: Բացի այդ, անհավատությունը համատարած երևույթ է դարձել նաև քրիստոնեական եկեղեցու մեջ: Ըստ Ռ. Ադոլֆսի «անհավատությունը, կարծես թե, բնութագրում է մեր դարաշրջանը: Խոսքը վերաբերում է ոչ թե ժամանակակից աթեիստական հումանիզմի մշակութային միջավայրին, այլ այն անբնական անհավատությանը, որն առկա է քրիստոնեության մեջ» (Adolfs 1967: 16):

Ավելին, Ռ. Ադոլֆսի համոզմամբ՝ «Ներկայումս քրիստոնեությունը ներառված է լուրջ կրոնական ճգնաժամի մեջ» (Adolfs 1967: 15-16): Ինչպես նշում է Ա. Սարգսյանը՝ «Կրոնի և եկեղեցու արդի ճգնաժամի բնորոշ գծերից մեկը նրա համընդհանրությունն է... Ճգնաժամը թափանցել է եկեղեցու դավանանքի, պաշտամունքի, գաղափարախոսության ու գործունեության բոլոր ոլորտները: Դիտվում է հասարակական կյանքի ապակրոնացում (սեկուլյարիզացիա)» (Սարգսյան 1984: 7): Արևմտյան քաղաքակրթության մեջ կրոնի՝ քրիստոնեության, այսպիսի լայնածավալ, բազմաբնույթ, խորը ճգնաժամ դիտվում է առաջին անգամ: Այսպիսի ճգնաժամի ճիշտ ախտորոշում է տվել Գ. Վահանյանը, նշելով, որ «Քրիստոնեությունն այսօր ապրում է իր ոչ առաջին ճգնաժամը: Քսան դարերի ընթացքում այն անցել է բազմաթիվ ճգնաժամերի միջով: Այնուամենայնիվ, կասկածից վեր է, որ այն ճգնաժամը, որն ապրում է քրիստոնեությունը, ամենասուրն է, ամենաճանրը: Որոշ առումով, այն անգամ աննախադեպ է: Իսկապես, այս ճգնաժամը ոչ միայն կրոնական է, ինչպես հակված ենք մտածելու: Այն և՛ կրոնական է, և՛ մշակութային» (Vahanian 1977: 1):

Արդի դարաշրջանում կրոնի և կրոնական գիտակցության ճգնաժամը ցույց է տալիս, որ կրոնի դիրքերը խարխիվել են, նրա երբեմնի իշխանությունն ու ազդեցությունը հեղինակագրկվել և թուլացել են ժամանակակից մարդու ու հասարակության համար: Որպեսզի ստեղծված իրավիճակը որևէ կերպ փոփոխվի և այսպիսի դժվարին կացությունից դուրս գալու ելք գտնվի ու կրոնի առաջ ծառայած խնդիրներին լուծումներ տրվի, կրոնական ինտելեկտուալ էլիտան՝ աստվածաբանները, պետք է միջոցներ ձեռնարկեն նման իրավիճակից դուրս գալու համար: Իսկ դա նշանակում է, որ նրանք պետք է ստեղծեն աստվածաբանական նոր ծրագրեր, նոր մոտեցումներ ու սկզբունքներ, որպեսզի կարողանան կրոնական՝ մասնավորապես քրիստոնեական դոգմաները, ծիսակարգը և սոցիալական ուսմունքը արմատապես փոխել և համապատասխանեցնել ժամանակակից մարդու պահանջներին: Այլ կերպ՝ կարելի է ասել, որ կրոնական գաղափարախոսությունը, ուսմունքը և այն ամենը, ինչը կապված է կրոնի և եկեղեցական գործունեության ու պրակտիկայի հետ, անհրաժեշտ է դարձնել ժամանակակից: Կրոնի ողջ համակարգը պետք է լինի մոդեռն, որպեսզի կարողանա համապատասխանել ժամանակակից մարդուն ու նրա պահանջներին, ավելին, լինի իմաստալից և բովանդակալից նրա համար իր պրակտիկ կյանքում, իր աշխարհայացքային-գաղափարական ու

արժեքային կողմնորոշումներում: Այդ առումով անհրաժեշտ է ամբողջովին վերամեկնաբանել և վերաարժևորել քրիստոնեական ուսմունքը և նրա բովանդակությունը:

XIX-XX դարերում Արևմուտքում (օրինակ՝ լիբերալ աստվածաբանություն, նեոօրթոդոքսիա, ռադիկալ աստվածաբանություն, պոստմոդերն աստվածաբանություն) փորձեր են արվել փրկելու քրիստոնեությունը և այն համապատասխանեցնելու ժամանակակից աշխարհին, սակայն դրանք ձախողվել են, քանի որ աստվածաբանական տարբեր ծրագրերը թեև ունեցել են միևնույն նպատակը, սակայն տարբեր սկզբունքներ և մեթոդներ, այնուամենայնիվ, իրենց բնույթով եղել են ուտոպիական:

Աստվածաբանական ծրագրերը մի կողմից ցույց են տալիս մեր դարաշրջանում կրոնի և կրոնական գիտակցության ճգնաժամը, մյուս կողմից՝ փորձում են փրկել քրիստոնեությունը և այն համապատասխանեցնել ժամանակակից աշխարհին: Այս առիթով ճիշտ է նկատել ռուս փիլիսոփա Վ. Դոբրենկովը, երբ նշում է, որ «Կրոնական մոդեռնիզմը կարելի է դիտել և որպես կրոնի ժամանակակից համընդհանուր ճգնաժամի արտահայտման ձև, և որպես դրա լուծման որոշակի փորձ» (Добреньков 1980: 14): Սակայն ճգնաժամը ոչ միայն կրոնական չէ, այլև՝ աստվածաբանական:

Կրոնական մոդեռնիզմն ընդհանրապես բազմիմաստ հասկացություն է և ներառում է այնպիսի երևույթներ, որոնք վերաբերում են կրոնական մտքին և պրակտիկային (Под ред. Богомолова 1977: 329). Կրոնական կամ աստվածաբանական մոդեռնիզմն առաջին հերթին ենթադրում է փոփոխություն տվյալ կրոնի ուսմունքի կամ աստվածաբանական համակարգի մեջ, սակայն դրա ուղղակի հետևանքները կարող են լինել այն փոփոխությունները, որոնք տեղի են ունենում եկեղեցական կազմակերպության և պրակտիկայի մեջ: Կրոնական (կամ աստվածաբանական) մոդեռնիզմը ժամանակակից աշխարհում տեղի ունեցող սոցիո-մշակութային և պատմական փոփոխությունների, մարդու նոր աշխարհայացքի ու պատկերացումների հանդեպ կրոնի հարմարեցման ձև է» (Григорьян 1973: 330). Արդիականացումը մի միջոց է, որով կրոնը փորձում է հարմարվել իր գոյության փոփոխվող պայմաններին: Կրոնական մոդեռնիզմը «ճգնաժամային երևույթները հաղթահարելու կամ նախագգուշացնելու ձև է հասարակական զարգացմանը լավագույնս հարմարվելու միջոցով» (Под ред. Богомолова 1977: 330): Կրոնական մոդեռնիզմի նպատակն է հարմարվել և համապատասխանել ժամանակակից աշխարհին և մարդուն, նրա աշխարհայացքին, պատկերացումներին և պահանջներին:

Իր նպատակին հասնելու և իր մտադրությունն իրականացնելու համար կրոնական մոդեռնիզմը պատրաստ է լուրջ զիջումների՝ կատարելով արմատական փոփոխություններ իր ուսմունքի և պրակտիկայի մեջ: Սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ կրոնական մոդեռնիզմը, թեև կատարելով արմատական փոփոխություններ կամ էական բարեփոխումներ իր ուսմունքի և պրակտիկայի մեջ, այնուամենայնիվ, չի հրաժարվում իր ուսմունքի սկզբնական հիմնադրույթներից և փորձում է դրանք պահպանել հենց արդիականացման միջոցով: Իսկ կրոնական ուսմունքի, ինչպես նաև դրա այս կամ այն դրույթների արդիականացման գործընթացում կրոնական մոդեռնիզմի բարեփոխումները տեսական և մեթոդաբանական հիմնավորման կարիք ունեն, այն է՝ աստվածաբանության:

Ինստիտուցիոնալ քրիստոնեության համար կրոնական մոդեռնիզմը ոչ միայն իր ուսմունքը և պրակտիկան ժամանակակից աշխարհին համապատասխանեցնելու միջոց է, այլև իր խարիսկաված դիրքերը ամրապնդելու, հեղինակագրկված և ազդեցությունը կորցրած կրոնին և նրա ինստիտուցիոնալ ձևին՝ եկեղեցուն նոր լիցք հաղորդելու, վերջինիս երբեմնի փառքն ու իշխանությունը վերագտնելու և վերականգնելու հարկադրված քայլ է: Կրոնական մոդեռնիզմը ցույց է տալիս կրոնի անկարողությունը՝ պահպանելու իր ազդեցությունը զանգվածների վրա: Եթե հասարակության մեջ կրոնի և եկեղեցու դիրքերը ամուր և ազդեցիկ լինեին,

անհրաժեշտություն չէր լինի կատարել հարկադրված փոփոխություններ և բարեփոխումներ՝ արդիականացնելու իր աստվածաբանական համակարգը և վարդապետությունը: Հետևապես, ինչպես իրավացիորեն նշում է Դոբրենկովը, «Կրոնական մոդեռնիզմը պատմական ցանկացած դրսևորումներում ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ կրոնի հարկադրված հարմարում, յուրահատուկ ընդօրինակում պատմական իրականությանը: Կրոնական մոդեռնիզմը, ինչ ձևերով էլ այն արտահայտվի, միշտ հանդիսանում է սոցիալապես պայմանավորված երևույթ» (Добренко 1980: 13): Ռուս փիլիսոփա Նովիկովը ևս գտնում է, որ «արդիականացումը հարկադրված միջոց է, որը պայմանավորված չէ կրոնից կախված պատճառներով: Եվ արդիականացման այդ պատճառները չեն կայանում հենց կրոնի, այլ դրա գոյության օբյեկտիվ պայմանների մեջ» (Нобуков 1973: 8-9): Իսկ այդ օբյեկտիվ պատճառները հնարավորություն չեն տալիս կրոնին մնալու խիստ ավանդական և արխայիկ, այլ հարկադրում են, որպեսզի վերջինս իր գաղափարախոսությունն ու ուսմունքի հիմնադրույթները արդիականացնելու քայլեր անի և կրոնական աշխարհայացքն ու պատկերացումները համապատասխանեցի գիտության նոր նվաճումներին և ժամանակակից մարդու մտածողությանը:

Ժամանակակից մարդն այլ կողմնորոշիչներ է ընտրում իր աշխարհայացքի ձևավորման համար, որոնց մեջ իհարկե առկա է նաև կրոնականը, սակայն դա այլևս դոմինանտ չէ և էական, դետերմինացնող նշանակություն ու ազդեցություն չունի ժամանակակից այսպես կոչված աշխարհիկ մշակույթի վրա: Հետևաբար, կրոնի կարգավիճակն ու վարկանիշն այլևս բարձր չէ ինչպես աշխարհիկ կողմնորոշում ունեցող մշակույթի, այնպես էլ հասարակության գիտակցության ու պրակտիկայի, ինչպես նաև իրականության աշխարհիկ ըմբռնման մեջ: Իհարկե, խոսքը վերաբերվում է այս երևույթին որպես օրինաչափություն և ոչ թե բացառություն, որովհետև այսօր էլ կան բազմաթիվ հավատացյալներ այն էլ տարբեր կրոնների ու դավանանքների, որոնք ունեն ֆունդամենտալիստական դիրքորոշումներ և վերաբերմունք, ինչպես նաև բառացի են հասկանում կրոնական՝ մասնավորապես քրիստոնեական ուսմունքի մի շարք դրույթներ և ավանդապատումներ:

Ժամանակակից մարդու աշխարհայացքային կողմնորոշումների հիմքում ընկած են առաջին հերթին, գիտությունը՝ որպես աշխարհի գիտական պատկերի հիմք, տեխնիկան՝ որպես աշխարհը օգտագործելու և մանիպուլյացնելու միջոց, գիտելիքի այլ տեսակները և այլն: Եթե անցյալի դիցաբանական աշխարհայացքի հիմքում ընկած հավատն առ գերբնական էակները (աստված, հրեշտակներ, չար ոգիներ և այլն) բնական էր (Kee 1971: xix-xx) և կազմում էր դրա էությունական առանձնահատկությունը, դրա առանցքը, ապա արդի աշխարհում կրոնականը, կրոնական աշխարհայացքը և պատկերացումներն ընդհանուր առմամբ այլևս անբնական են, անընդունելի և անհամապատասխան ժամանակակից մարդու, նրա աշխարհայացքի և դրա ձևավորման համար: Այս առումով ճիշտ է նկատել գերմանացի անվանի աստվածաբան Ռուդոլֆ Բուլտմանը՝ նշելով, որ «Մուրբ Գրքի աշխարհայացքը դիցաբանական է և հետևապես անընդունելի ժամանակակից մարդու համար, որի մտածողությունը ձևավորվում է գիտության կողմից և հետևապես այլևս դիցաբանական չէ» (Bultmann 1958: 36): Քրիստոնեական աշխարհայացքը դիցաբանական է, հետևապես ժամանակակից մարդը, ունենալով գիտական աշխարհայացք, չի կարող ընդունել ոչ այդ աշխարհայացքը, ոչ էլ դրանից բխող հետևանքները:

Հետևապես, քրիստոնեական կրոնի գաղափարախոսության ներկայացուցիչները՝ կղերականները և ինտելեկտուալ էլիտան՝ աստվածաբանները շատ լավ գիտակցում են, որ, եթե նրանք էական քայլերի չդիմեն՝ քրիստոնեական

կրոնի բովանդակությունն ու վարդապետությունը համապատասխանեցնելու ժամանակակից աշխարհին, նույնիսկ որոշ էական զիջումների գնով, ապա քրիստոնեական գաղափարախոսությունը կդառնա անախրոնիկ, անընդունելի, անհամապատասխան, անկիրառելի, որի արդյունքում այն կդառնա մարգինալ և աստիճանաբար կդատապարտվի ոչնչացման: Ուստի, անհրաժեշտ է միջոցներ ձեռնարկել այս ուղղությամբ, իսկ դա հնարավոր է իրականացնել միայն կրոնը, այս պարագայում՝ քրիստոնեությունն արդիականացնելու միջոցով:

Ընդամին՝ արդիականացման հիմնական գործառույթը կրոնական գաղափարախոսությունը և ուսմունքը ժամանակակից մարդու գիտական պատկերացումներին, նրա ներկա սոցիո-մշակութային և պատմական միջավայրին ու իրականությանը համապատասխանեցնելն է: Այս իմաստով մոդեռնիզմը կրոնը չի դարձնում ժամանակակից, այլ ընդամենը փորձում է նրան հաղորդել նոր, ժամանակակից ոճ և ձև, տալ նոր շունչ և նորովի ներկայանալու հնարավորություն, որպեսզի վերջինս կարողանա պահպանել իր ազդեցությունը հասարակության և առանձին անհատի վրա:

Իհարկե, կրոնական մոդեռնիզմը միակ գործելակերպը չէ կրոնական գաղափարախոսության մեջ, որ փորձում է որոշակի զիջումների միջոցով պահպանել կրոնը և դրա ազդեցությունը հասարակության վրա: Կրոնական մոդեռնիզմին զուգահեռ գործում է նաև կրոնական ավանդապաշտությունը (տրադիցիոնալիզմը) և պահպանողականությունը, որոնք քիչ պակաս նշանակություն չունեն կրոնի և դրա հետևորդների համար: Ավելին, պետք է ասել, որ կրոնական մոդեռնիզմն ավելի շուտ տարածում ունի կրոնական կառույցի կամ եկեղեցու աստվածաբանների և բարձրաստիճան կղերականների և աստվածաբանական քննարկումների շրջանակում, իսկ դրա ազդեցության ոլորտն ու մասսայականությունը շարքային հավատացյալների մոտ բավականին թույլ է: Հետևապես, կրոնի մոդեռնիզացումն այդքան էլ էական ազդեցություն չունի հասարակ հավատացյալների պատկերացումների վրա և ոչ էլ էական փոփոխություններ է կատարում նրանց գիտակցության մեջ, քանի որ նրանց չի հետաքրքրում տեսական-աստվածաբանական մտակառուցումները և գաղափարները:

Կրոնական մոդեռնիզմը, որքան էլ փորձի «մաքրել» կրոնը՝ այն պահպանելու և ժամանակակից մարդկանց գիտակցությանը համապատասխանեցնելու համար, միննույն է, չի կարող փոխել և զրկել կրոնին իր ուսմունքի հիմնադրույթներից և իր աշխարհայացքային էությունից: Սակայն անհնար է պատկերացնել կրոնական մոդեռնիզմն առանց աստվածաբանական մոդեռնիզմի, քանի որ կրոնական մոդեռնիզմի մտահղացումներն ու նպատակներն իրականացվում են կրոնական հավատի տեսականացման և ռացիոնալ հիմնավորման՝ աստվածաբանության միջոցով:

Կրոնական մոդեռնիզմը չի առաջացել սոսկ աստվածաբանների սուբյեկտիվությունից, այսինքն այն պարզապես ներքին անհրաժեշտությամբ չի պայմանավորված կամ ուղղակի կամայական դրսևորում չէ, այլ դրա առաջացումը պայմանավորված է արտաքին, այն է՝ օբյեկտիվ անհրաժեշտությամբ:

Մոդեռնիզմի մեջ «միաձուլվում և յուրահատուկ մեկնաբանություն են ստանում սոցիալական և քաղաքական տարբեր իդեալները, բարոյական նորմերը և գիտական պատկերացումները, գեղագիտական և մշակութային արժեքները, որոնք կոնցեպտուալ նշանակություն են ունեցել կրոնական զանգվածային գիտակցության մակարդակում» (НОВУКОВ 1973: 12): Իսկ աստվածաբանությունը ոչ միայն արձանագրում է կրոնական զանգվածային գիտակցության ձևափոխությունները, այլև

ձգտում է նրանց նկատմամբ իրականացնել կարգավորիչ գործառույթ: Այս նպատակին հասնելու համար աստվածաբանությունը փորձում է դուրս գալ նախկին «աստվածաբանական չափորոշիչների» շրջանակից և արժևորել կենսական այն պայմանները, որոնք պայմանավորում են հավատացյալների գիտակցության փոփոխությունը: Քանի որ նման ինդիքը կարող է կատարել բարեփոխված աստվածաբանությունը, ապա, բնական է, որ բարեփոխման գործընթացն այսպես թե այնպես ներառում է կրոնական համակարգի բոլոր կողմերը:

Կրոնական մոդեռնիզմը փորձում է հաղթահարել կրոնական գիտակցության ճգնաժամը, քանի որ վերջինս սկսվում է այն ժամանակ, երբ այն այլևս անկարող է լինում առկա գաղափարական հենքի վրա տալ հավատացյալների համար ինչ-որ չափով ընդունելի որոշում կյանքի կարևոր հարցերի վերաբերյալ, երբ որոշակի պատմական պայմաններում կազմավորված դոգմատիկական կամ աստվածաբանական համակարգը և աշխարհի, մարդու ու աստծո մասին կրոնական ուսմունքները բախվում են կյանքի փոփոխվող պայմանների, ինչպես և փոփոխվող հասարակական գիտակցության հետ (Гараджа 1971: 34):

«Սկզբունքորեն, ցանկացած փոփոխություններ, - նշում է Դոբենկովը, - կրոնական գաղափարախոսության, եկեղեցու կազմակերպչական կառուցվածքի և արտակեղեցական գործունեության ուղղվածության և ձևերի մեջ, որոնք տեղի են ունեցել պատմական իրականության փոփոխությունների ազդեցության ներքո, իր ժամանակի համար կարող են որակվել որպես մոդեռնական» (Добренко 1980: 14): Այդ փոփոխությունների բնույթը, ինչպես նաև կրոնի արդիականացման յուրահատկությունը պայմանավորված են եղել օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող սոցիալական պայմանների և միջավայրի, ինչպես նաև ժամանակին ադեկվատ լինելու անհրաժեշտությամբ: Եվ քրիստոնեության բազմադարյա պատմությունը ցույց է տալիս, թե ինչպես է փոխվել կրոնական մոդեռնիզմի դեմքը՝ կախված որոշակի կոնկրետ սոցիալ-պատմական պայմաններից, որոնք նպաստել են դրա առաջացմանը: Ընդամին՝ կրոնական մոդեռնիզմն անավարտ ծրագիր և գործընթաց է:

Ժամանակակից կրոնական մոդեռնիզմի բողոքական տարատեսակն ավելի արտահայտիչ ու ուժեղ էր, քան դրա կաթոլիկական կամ ուղղափառ տարատեսակները, քանի որ բողոքականության մեջ ի սկզբանե ուժեղ են եղել մոդեռնական միտումները: Բողոքական աստվածաբաններն ավելի համարձակ կերպով են մուտք գործել կրոնական գաղափարախոսության ոլորտը, ավելի ազատ են գործել այդ գաղափարախոսության բովանդակության փոխակերպության հարցում, ինչպես նաև արդի սոցիալ-պատմական իրականությանն այն համապատասխանեցնելու գործում: Ժամանակակից բողոքական աստվածաբանական մոդեռնիզմը համեմատած կրոնական մոդեռնիզմի կաթոլիկական և ուղղափառ աստվածաբանությունների ոչ միայն ավելի ռադիկալ էր իր նկրտումներում, այլև ավելի բազմաբնույթ և բազմադեմ էր իր դրսևորումներում: Դա բացատրվում է նրանով, որ բողոքականությունն ի սկզբանե չուներ մեկ միասնական եկեղեցի և կենտրոնացված եկեղեցական կառույց. դա ապակենտրոնացված կրոնական շարժում էր, որն ուներ մի քանի ուղղություններ ու չուներ աստվածաբանական ամուր ավանդույթներ: Բողոքականությունը, ի տարբերություն կաթոլիկության և ուղղափառության, միշտ եղել է քրիստոնեության մեջ այն ճկուն, շարժունակ և արագ արձագանքող տարատեսակը, որը միշտ փորձել է համապատասխանել սոցիո-մշակութային և պատմական իրականությանն ու պայմաններին և, չունենալով սերտ կապեր ինստիտուցիոնալ եկեղեցու և աստվածաբանական ավանդույթների հետ, կարողացել է արագ կողմնորոշվել նոր իրավիճակում և հարմարվել հասարակության մեջ տեղի ունեցող փոփոխություններին:

Սա էր պատճառը, որ բողոքական աստվածաբաններն առաջինը սկսեցին զբաղվել «նոր», «բարեփոխված» քրիստոնեության» (Угрюмович 1973: 3) որոնումներով և շատ հեռուն գնացին քան կաթոլիկ և ուղղափառ աստվածաբանները: Բողոքական աստվածաբանները և եկեղեցականները պատրաստ էին ժամանակակից աշխարհի հետ «երկխոսության»: Նրանք պատրաստ էին աստվածաբանության եկեղեցու ուսմունքի և կառուցվածքի եկեղեցական գործունեության ու պրակտիկայի ձևի և մեթոդի հարցերում էական զիջումների անգամ արմատական փոփոխությունների գնալ: Քանի որ լավ գիտակցում էին որ խաղաքարտի վրա է դրված կրոնի և եկեղեցու ճակատագիրը ժամանակակից աշխարհում (Добренков 1980: 12): Հետևապես, ժամանակակից բողոքական մոդեռնիզմն իր նորագույն դրսևորումներում կարող է յուրակերպ դերակատարություն ունենալ՝ բացահայտելու համար «այն գործընթացների էությունը, որոնք տեղի են ունենում ժամանակակից կրոնական գիտակցության մեջ» (Добренков 1980: 15) և դրանով իսկ առաջ անցնել կրոնական այլ ուղղությունների ներկայացուցիչներից և որոշել այն մոտեցումը որը և իրենք և այլ դավանանքների ներկայացուցիչները կարող են գործածել կրոնի արդիականացման խնդրին հանգուցալուծում գտնելու ինչպես նաև նոր ուղիներ փնտրել կրոնը փրկելու և ճգնաժամային վիճակից դուրս բերելու համար:

Բողոքական աստվածաբանական մոդեռնիզմի ներկայացուցիչների այսպիսի մտահոգությունը և նրանց կողմից կրոնի՝ մասնավորապես քրիստոնեության, այսպիսի ըմբռնումն էապես տարբերվում էր պահպանողական կամ ավանդական աստվածաբանների և կղերականների դիրքորոշումից: Նրանք գիտակցում էին, որ եթե չձեռնարկեն կտրուկ, արմատական միջոցներ, վերանայելու, վերամեկնաբանելու ավանդական քրիստոնեության բովանդակությունն ու գաղափարախոսությունը, ապա վտանգված կլինի քրիստոնեության ճակատագիրն առհասարակ: Հետևապես, աստվածաբանությունն այլևս չի կարող գնալ այն ճանապարհով, որով մինչ այդ գնացել էր քրիստոնեական եկեղեցին: Այլևս հնարավոր չէր շրջվել այս աշխարհից, ինքնամեկուսացվել և ապրել ինչ-որ մտացածին գաղափարներով և պատրանքներով, այլ անհրաժեշտ էր դառնալ դեպի այս աշխարհը, փոխել մարդու սոցիո-մշակութային միջավայրը և բարեկարգել հասարակական կյանքը: Այլ կերպ կարելի է ասել, որ անհրաժեշտ էր ստեղծել քրիստոնեության այնպիսի ձև, որն այլևս չէր ունենա այնպիսի «երկնային» նկրտումներ և միտումներ, այլ այսկողմնային, «երկրային» միտվածություն, ուղղված դեպի այս աշխարհը, այս կյանքը, ռեալ իրականությունը: Հարկավոր է ապրել ոչ թե պատրանքներով, այլ ռեալ կյանքի հոգսերով և խնդիրներով, ուստի ինստիտուցիոնալ քրիստոնեությունը պետք է տալ սոցիալական ուղղվածություն և նշանակություն: Բնականաբար, նման մոտեցումը և վերաբերմունքը անպայմանորեն պետք է իր ազդեցությունն ունենար նաև քրիստոնեական գաղափարախոսության և ուսմունքի հիմնադրությունների վրա, որոնք էական, նույնիսկ ռադիկալ փոփոխության պետք է ենթարկվեին:

Այսպիսով, ինչպես ԱՄՆ-ում, այնպես էլ Արևմտյան Եվրոպայում կրոնական (բողոքական) մոդեռնիզմը պահանջում էր կրոնական աշխարհընկալման ողջ ավանդական համակարգի, աստվածաբանական հիմնական հասկացությունների, քրիստոնեական աստվածաբանության բովանդակության, ձևի, առարկայի և նպատակի ռադիկալ վերամեկնաբանություն ու վերաարժևորում: Կրոնական (բողոքական աստվածաբանական) մոդեռնիզմն արտահայտում էր իր անբավարարվածությունն այն բանում, որ քրիստոնեությունը, հաշվի չառնելով աշխարհում և մարդու գիտակցության մեջ տեղի ունեցող որակական փոփոխությունները, շարունակում էր անտեսել այս «երկրային» աշխարհը: Մթափ մտածող աստվածաբանները չէին կարող չտեսնել, որ ժամանակակից մարդուն այլևս չի հետաքրքրում և չի հրապուրում, ավելին չի բավարարում ավանդական քրիստոնեությունը, որը «երկրային» կամ այս աշխարհային ամեն ինչը դիտում և

մեկնաբանում էր որպես մեղավոր, ցածրակարգ բան: Քրիստոնեությունը փորձում էր ներշնչել, որ մարդու ճշմարիտ նշանակությունը պետք է իրականացվեր ոչ թե այս աշխարհում, այս կյանքում, այլև նրա մահից հետո հանդերձյալ կյանքում: Բնականաբար, աստվածաբանները չէին կարող չհասկանալ, թե որքան վտանգավոր է կրոնի համար փակել աչքերը այն փաստի առաջ, որ ժամանակակից մարդուն որպես կանոն հետաքրքրում են իրական կենսական խնդիրները և ոչ թե «փրկության» հնարավոր հեռանկարներն ու աստվածային հատուցման նույնքան էլ հավանական ընդունումը հանդերձյալ կյանքում: Ավելի շրջահայաց և հեռատես աստվածաբանները գիտակցում էին, որ կրոնը, որպեսզի կարողանա պահպանել իր դիրքն այս աշխարհում և իր ազդեցությունը մարդու և հասարակության վրա, չպետք է շրջվի այս աշխարհից, այլ, ընդհակառակը, դեմքով պետք է կանգնի դեպի այս աշխարհը, իրական ռեալությունը և հաղորդ լինի մարդու կարիքներին: